

Ч.АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ТОЛЕРАНТТУУЛУК ПРОБЛЕМАСЫ

Токтогулова Г.Т.
ЖАМУ, Жалал-Абад ш.
toktogulova.72@mail.ru

Аннотация

Бул макалада жазуучунун көтөргөн проблемаларынын актуалдуулугу, чыгармалардагы толеранттуулук идеялары, Ч.Айтматовдун дүйнөлүк талантынын деңгээли чагылдырылат.

Annotation

In this article current problems the idea of tolerance and global level of artistic talent of Ch.Aitmatov.

Заманыбыздын залкар жазуучусу Чыңгыз Айтматов өзүнүн жашап өткөн өмүрүндө патриотизмге, гуманизмге, толеранттуулукка жана оптимизмге жык толгон чыгармаларды жараткандыгы жалпыга белдигилүү. Анын чыгармалары 1980-жылдары эле 150дөн ашуун тилге которулуп, дүйнө элине тараган. Азыркы күндө анын чыгармалары дүйнө элдерине кенен тарады. Демек, бул жазуучу көтөргөн проблемалардын актуалдуулугунан, дүйнөлүк талантынын деңгээлинен кабар берет. Чыңгыз Айтматовдун чыгармачылыгына мүнөздүү өзгөчөлүк фольклор, терең философиялык ой толгоолор, адам жана анын тегерегиндеги нравалык-этикалык, толеранттуулук проблемалар. Анын чыгармалары кыргыз элинин жашоо энциклопедиясы. Анткени, салттык баалуулуктарды сактап калууда адабияттын ролу өтө жогору. Гомер грек адабиятына кандай салым кошсо, Чыңгыз Айтматов да дүйнөлүк адабиятка ошондой чоң салым кошо алды. Ошондуктан, анын чыгармаларын адабий багытта гана эмес философиялык өңүттө изилденүүдө. Анткени анын ар бир чыгармасы терең ой толгоолор, аалам, адам, жаратылыш проблемалары менен коштолгон. Жазуучунун алгачкы чыгармасы болгон “Асма көпүрөдө” Нурбек менен Асияны сүйүүсү ошондой эле асма көпүрө сыяктуу адамзат жашоосунун коркунучтуулугу жана туруксуздукун сүрөттөйт.

Ал эми “Бетме-бет” повести – трагедиялык чындык:

1. Бетме-бет кездешүү бул тагдыр символу, адамгерчиликти, сабырдуулукту сыноо символу. Мында Ысмайыл инотолеранттуулуктун символу, ал өзүнүн тагдыры менен бетме-бет келди, бирок туруштук бере албады, жеңилди, сабырсыздык кылды. Мындан мындай ой толго келип чыгат. Ким бактылуу? Ким бактысыз? Кимдин аракети туура? –бул суроого окурман өзү жооп табат – бул кандайдыр бир деңгээлде муундун тагдыры. Сейдени кыргыз элинин үй-бүлөсүн урматтаган айымы катары карасак, толеранттуулукка мисал боло алат. Алгач өзүнүн өмүр шериги Ысмайылды коргоп, багып жүрдү, турмушка баш ийди, сабырдуулук кылды. Бирок:

2. Жалпы адамдык милдет жубайлык милдеттен жогору тургандыгы чыгарманын андан ары өнүгүшүнөн белгилүү.

“Жамила” повестинде – Жамиланын образы көнүмүш жашоого баш ийүү болсо, кийинчерээк адамзатка таандык бийик сезимдердин ойгонуусу жеңишке-сүйүүгө-бакытка алып келген.

“Саманчынын жолу” чыгармасы легенда формасында берилип кенен ааламдагы саманчынын жолу максималдуу көп пландуу түрдө сүрөттөлүп: анын символу тынчтык, Толгонай энеге дыйкандардын эмгек менен нан табуу жолун көрсөтүү, жол маанисинде. Ошондой эле Жер эне (кенен аалам) баардык адамзатка таандык, кең, адилетүү жана кең

пейил. Ал эми Толгонай сабырдуу, адилеттүү, тайманбаган каарман катары сүрөттөлөт башка сөз менен айтканда толеранттуулуктун символу.

Ал эми “Деңиз бойлой жорткон ала-дөбөт” чыгармасында бир гана жашоо үчүн күрөш эмес, дүйнө, ааламды түшүнүүчүлүк, жаратылыш күчүнө болгон баш ийүүчүлүк жана күрөш, ошону менен бирге эле жаш муунду сактап калуу аракети башка сөз менен айтканда акылмандык. Ошондой эле өз мекенинин, жеринин ыйыктыгы, космикалык мейкиндик, аалам, жашоо-бул табышмактуу татаал көрүнүш, адамдык жоопкерчилик, кайык – өмүр символу, туман-кыйынчылык, ал эми баланын тирүү калуусу келечек муундун улануу символу, келечек, үмүт. Мында эгер жаш муун корголбосо, цивилизация андан ары өнүгө албайт деген чоң идея жатат.

“Саманчынын жолу” жана “Гүлсарат” повестеринде рационалдуу көркөм салттуулук сүрөттөлүп, бүт ааламды, жаратылышты кабылдоо сюжети берилген. Мында автор өзүн-өзү таанып билүү аракетин жандуу жана жансыз жаратылыш менен сүйлөштүрүү аркылуу бере алган.

Т.Үмөталиевдин сөз менен айтканда “Жаныбарым Гүлсарым –проза түрүндө жазылган поэма, жүрөк кылын чертип, козгоп, адамды жыргаткан поэзия”.

Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларындагы өзгөчөлүк идеялык-эстетикалык система ыкмасынын элдик уламыш жана миф түрүндө жазылышы. “Ак кемедеги” Бугу эне жөнүндөгү жомок, “Кылым карытар бир күн” романында Найман эне жана маңкурт жөнүндөгү уламыштарды мисал келтирсе болот.

Ошондой эле “Кылым карытар бир күн” чыгармасында элдин рухий жана жашоо жолу каармандардын тагдыры аркылуу реалдуу сүрөттөлөт. Мисалы, Эдигей жана анын досу Казангап аркылуу кыргыз элинин толеранттуулугун көрсөткөн. Жазуучунун чыгармачылыгындагы толеранттуулук, рухий нравалык проблематика-өткөн жана келечек муундардын алдындагы моралдык жоопкерчилик, интернационализм, патриотизм, өз мекенине болгон сүйүү, жалпынын жыргалчылыгы үчүн эмгектенүү башкача айтканда бийик нравалык сезимдер аркылуу чагылдырылган. Жазуучунун чыгармачылыгындагы негизги аракет өткөндү анализдей жана келечекти көрө билүү. Анын чыгармаларынын негизги өзөгүн жогорку баалуулук катары саналган адам, жашоо маңызы, нравалык проблемалар түзөт. Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларында жаныбарлар дүйнөсү да адамзат жашоосу менен тыгыз байланышта жандуу жаратылыш образында сүрөттөлөт. Мисалы, “Гүлсарат” жана “Кыяматта” жаныбарлар негизги каарман ролунда болуп, жаныбар дүйнөсүнүн көзү менен көчмөн цивилизация концепциясы жатат. Танабайсыз Гүлсарыны, Эдигейсиз Каранарды сүрөттөөгө болбойт. Анткени алар адамзаттын жандуу жаратылыш менен байланыш символу. Ч.Айтматовдун жаныбарлар дүйнөсүн чагылдырган чыгармаларынын бири “Кыяматтагы” Ташчайнар менен Акбара. Автордун көркөм логикасы болуп: жандуу жандык бул ааламга жашоо үчүн келет, жашоо үчүн күрөшөт жана тукум калтырат. Акбара менен Ташчайнар ушул улуу мыйзамдын символдору. Демек Жазуучунун чыгармаларында адам жана жаратылыш бири-бири менен байланышта, бири-биринен көз каранды. Ч.Айтматов өзүнүн келечекти рационалдуу андай билүүсү, көрөгөчтүгү менен айырмаланды. Ал өз сөзүндө: илимий техникалык революция менен өндүрүштүн тез өнүгүүсү адамзаттын рухий жан дүйнөсүнүн өнүгүшүнөн кабар бербейт, бирок биз сулуулук, жакшылык, сабырдуулук, адилеттик критерийлерин жогорку деңгээлде сиңирсек жамандык жана караңгылык, түркөйлүк өз ордун бизге бошотот. Ал үчүн адам рухий күчтүү, өзүнүн жашоо принциптерине туруктуу, эң негизгиси адам акыл эсти, жакшылыкты, тынчтыкты, гумандуулукту, адилеттүүлүктү, сабырдуулукту алып жүрүүсү зарыл деген.

Чыңгыз Айтматов көп кырдуу жашоонун адиси катары өз чыгармаларын жараткан, реалдуу жашоодон четеген эмес, тескерисинче акыркы романдар аалам бийиктигине чейин

жогорулаган. Негизги жашоо өзөгү –адам качан гана жогорку моралдык жана нравалык принциптеринин негизинде өз жашоосун кура алса, ал эми техникалык прогресс менен нравалык мамиле шайкеш келбесе, адамзат цивилизациясы ийгиликтүү өнүгө албайт. Анын окурмандарга калтырган белеги жакшылык, нравалуулук, толеранттуулук, жалпы адамдык улуу касиеттер, бабаларыбыз калтырган маданий баалуулуктарын сактоо, асыроо менен учурдагы ааламдашуу цивилизациясынын проблемаларына даяр болуп, туруштук берүү, ошондой эле артта калып калбоо. Кыйынчылыктарга карабастан адам болуп калуунун өзү чоң толеранттуулук. Залкар жазуучунун пикирине ылайык “Адам үчүн күндө адам болуу баарынан кыйын”.

Жазуучубуз Шекер айылын жердеген
Чыгармасы бүт ааламды термеген
Дүйнө элин суктандырган Чыңгызды
Кудай таала бекеринен кыргыз элге бербеген
Эмгектери немец, француз, орус, жана кыргызча
Жеткендер аз алп жазуучу Чыңгызга
Бабабыздан жумурай журт үлгү алып
Акылмандар көбөйсүнчү кыргызда.